

KADININ İP, DOKUMA/ÖRME/DİKİŞLE BAĞLANTISININ TÜRK MİTOLOJİSİNE YANSIMASI

THE REFLECTION OF THE CONNECTION BETWEEN WOMEN AND THREAD,
WEAVING/KNITTING/SEWING IN TURKISH MYTHOLOGY

Berna ÖZPINAR*

Öz

İlk çağlardan bu yana yaşamın sürdürülmesini kolaylaştıran en önemli nesnelere biri iptir. İpten yapılan eşyalarla yeme, giyinme, barınma gibi en temel ihtiyaçlar karşılanmıştır. İnsan yaşamında bu denli önemli olan ipin kullanım alanının genişliği, kavram alanını da genişletmiştir. İpin önemli bir nesne oluşu onun sembolik anlamlar edinmesini de sağlar. Geleneksel dünya görüşlerinde ip, insanın tanrısal katlarla bağlantılarını ifade ederken insanların kendi aralarındaki bağlantılar ile tüm evren ve doğayla ilişkilerini de temsil etmektedir. Öte yandan ipin ve onunla yapılan örgü, dokuma, dikiş gibi uğraşların en eski çağlardan itibaren kadınlarla ilişkilendirildiği görülür. Kadınlar kaos benzeri karışık lifleri düzene sokup düzenli ip elde etmekte yani kozmos oluşturarak yaşamın sürmesini sağlamaktadır. Bu durum geleneksel ve mitolojik düşüncede onları kader iplerinin sahibi tanrıçalarla ilişkili kılmıştır. Bununla birlikte iple aynı semantik çizgide olan saç, göbek bağı, sicim, saçak, kurdele ve benzeri her türlü nesne ile ışık/ışın da bağlantıları temsil eder. Dünya mitolojisinde ip ve dokuma ile ilgili çok sayıda anlatı bulunur. Ancak Türk mitolojisindeki arkaik anlatılarda ipin daha derinlikli ve çok yönlü bir sembolizm içerdiği anlaşılmaktadır. Türklerin hem günlük hayatında hem ritüel ve törenlerinde önemli addettiği ipin, geleneksel dünya anlayışlarıyla örtüşerek mitolojiye de aynı biçimde yansıdığı görülür.

Anahtar Kelimeler: Türk mitolojisi, Kaos, Kozmos, Kadın, İp, Dokuma/Örme/Dikiş.

Abstract

Since ancient times, one of the most crucial objects facilitating the sustainability of life has been the thread. Basic needs such as food, clothing, and shelter have been met through items made of thread. The extensive use of thread, which holds such importance in human life, has also broadened its conceptual field. The significance of thread in various aspects of life allows it to acquire symbolic meanings as well. In traditional worldviews, thread signifies the connection between humans and divine realms, as well as representing their connections with each other and their relationships with the entire universe and nature. On the other hand, thread and the crafts such as knitting, weaving, and sewing made with thread, have been linked to women since ancient times. Women organize chaos-like tangled fibers into orderly threads, thus creating the cosmos and ensuring the continuity of life. This has associated them with goddesses who are the owners of destiny threads in traditional and mythological thought. Additionally, objects such as hair, umbilical cord, string, fringe, ribbon, and any similar items along with light/rays also symbolize connections, following a similar semantic line as thread. In world mythology, there are numerous narratives related to thread and weaving. However, it is evident that in Turkish mythology, archaic narratives contain a deeper and more multifaceted symbolism related to thread. It is understood that the importance attributed to thread by the Turks in both their daily lives and rituals and ceremonies aligns with their traditional worldview and is similarly reflected in mythology.

Keywords: Turkish mythology, Chaos, Cosmos, Women, Thread, Weaving/Knitting/Sewing.

* Dr.-İstanbul, (bernaozpinar@gmail.com) ORCID ID: 0000-0002-2016-4622

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 30. 11. 2023

Makale Kabul Tarihi: 29.12.2023

Giriş

İnsan var oluşla birlikte temel ihtiyaçlarını karşılayıp yaşamını sürdürebilmek için öncelikle yakındaki nesne, bitki ve hayvanlardan yararlanmıştır. Doğadan elde ettiklerinden biri de bitki ve hayvanlara ait liflerdir. Karışık haldeki liflerin aletler yardımıyla ip haline getirilmesi kültürel ilerleyişe katkı sağlamıştır. İp ve ondan yapılan her türlü ürün, insanın en temel ihtiyaçları olan giyinme, barınma ve yiyecek elde etmesine yardımcı olmuştur. İp ve ipten üretilenler on binlerce yıldır birbirinden farklı birçok alanda kullanılarak yaşama kolaylık ve konfor sağlamaktadır. İp ve benzer nitelikteki tüm nesnelere ile gerçekleştirilen başta dokuma/örme/dikme olmak üzere her türlü olguya ait sözcük ve sözcük gruplarının sayısının çokluğu da ipin geniş kullanım alanına sahip olması ile ilintili olmalıdır. İp, dokuma/örme/dikişle bağlantılı sözcük ve sözcük gruplarının anlam ve açıklamalarına dikkat edildiğinde oldukça büyük bir kavram alanı oluşturdukları görülür.

Farklı disiplinlerin sahasına giren ip ve benzeri nesnelere ile dokuma/örgü/dikiş üzerine araştırmacıların çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. İp ve dokuma/örme/dikişin sembolizmde de önemli ve köklü bir yeri bulunur. Sembolik anlatılar bütünü olarak ifade edilen mitoloji de tam olarak bu noktada devreye girer. Edebiyatın önemli bir unsuru olan mitolojik anlatılar, insanın bu dünyada diğerleriyle, evrenle ve dahi kutsal dünya ile bağlantılarını ip, kadın, dokuma/örme/dikiş üzerinden de aktarmaktadır.

Çalışma, kültürde önemli olgular olan ip, dokuma/örgü/dikişin kadınlarla özdeşleştirilerek sembolik kodlar biçiminde kolektif hafızada yerleşmesi üzerinden mitolojideki etkilerine yönelmektedir. Yazıda dünya mitolojisinden örnekler de verilmiş ancak Türk kültürü ve geleneksel dünya görüşlerinde ipin algılanışının, arkaik Türk anlatılarındaki derinliği üzerinde özellikle durulmuştur. Türklerin en eski dünya görüşlerinden yola çıkılarak ip, kadın ve dokuma/örme/dikiş arasındaki ilişkinin kültürel ve mitolojik yansımalarının birlikte değerlendirildiği bir çalışmanın bulunmayışı yazıyı önemli kılmaktadır.

İp ve onunla ilgili olgu ve unsurların Türk mitolojisine yansıması hakkında örnekler bir hayli fazladır. Çalışmada Türk kültüründe ipin günlük yaşamla paralel olarak mitolojide de köklü bir yeri olduğunu gösterebilmek amacıyla en arkaik düşünceleri barındıran Güney Sibirya Türklerine ait anlatılara odaklanılmıştır. Seçilen anlatıların ilgili epizotlarındaki spesifik örnekler belirlenmiş ve konu, insanın, diğerleri ve öte alemle bağlantılı görüntülerinin ortaya konulması üzerinde ilerlemiştir. Bu noktada, dünya görüşlerinin en eski katmanına inildiğinde, Türk halkları için inanç ve görüşler tablosunun benzeştiği ve arkaik görüşlerin en dayanıklı ve en fazla yaşatılanlarının aslında en eskiler olduğu dikkate alınmalıdır¹.

Yazıda öncelikle ip ve dokuma/örme/dikiş hakkında bilgi verilerek mitolojideki yerine değinilmiştir. Ardından ip ve dokuma/örmenin dünya görüşlerinde evren tasarımında yansıması üzerinde durulmuş ve Türk dokuma sanatında kadının rolüne dikkat çekilmiştir. Son olarak Türklerde ip sembolizmi ve bunun arkaik Türk anlatılarındaki görünümü örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

İp ve Dokuma/Örme/Dikiş

İp sözlükte iplik ile eş tutulmakta ve “pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinden her biri”² olarak tanımlanmaktadır. En basit halde ip ve benzeri nesnelere karşılıklı uçları aracılığı ile iki tarafın birbirine bağlanmasını sağlarken iki ucu birleştirmek, aralarında iletişim ve bağlantı kurmak ile ilgili farklı anlamları da bulunur. İp sözcüğünün etimolojik açıklamasında bu durum daha belirgindir. Eski Türkçede “yip” olarak

¹ E. L., Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova. *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-1, Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013, s.14-16.

² URL-1: <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 03.10.2023, 10.15).

kullanılan ip; örk, tel anlamlarına gelmektedir. Tel ise “ağ, iplik” demektir³. İp ile benzer “organ” için “keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat” denmekte ve Orta Türkçede “urk, uruk⁴” ip, organ anlamlarında kullanılmaktadır. Uruk, soy ve sülâle anlamlarına da gelmektedir⁵. İp ve benzerlerinin sözlükte verilen anlam ve açıklamaları yanında onlardan türemiş sözcüklerin çokluğu da dikkat çeker. Bu yelpazede yer alan tüm ilgili sözcüklerin⁶ oluşturduğu kavram alanının bir hayli geniş olduğu böylece anlaşılabilir, bu durum ipin yaşamda, dünya görüşlerinde ve kültürdeki önemine işaret etmektedir.

İnsanlığın kültürel gelişmeleri dikkate alındığında ilk zamanlar doğada yaşamı sürdürülebilmek yani yemek, örtünmek, barınmak gibi sorunlara çözüm bulmak için öncelikle yakındaki nesne ve hammaddeler değerlendirilmiş olmalıdır. Bitki ve hayvanlardan elde edilen lifler veya onların işleminden geçirilmesi veyahut bükülmesi ile yapılan ip ve benzeri nesnelere, yaşamı kolaylaştıran en büyük buluşlardan olduğu çok açıktır. Bir başka deyişle yapıldığı madde ne olursa olsun ip, insanların daima giyecek hazırlama, barınma ve yiyecek bulma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için yardımcı olan temel bir malzeme durumundadır. Altay Dağları’ndaki bir mağarada bulunan ve 50 bin yıl öncesine tarihlenen, tanımlanamayan büyük bir kuş türünün kemiğinden yapılmış, üzerinde ip geçirmek için bir delik olan iğne⁷, ipin neredeyse insanlıkla yaşıt olduğunu gösterirken onun kültürel ilerlemedeki yerine bir kez daha işaret eder. Diğer yönden bu buluntu, insanların iğne kullanarak dikiş⁸ yaptıklarını da açıkça kanıtlamaktadır. Muhtemelen hayvan postları veya deriler iğne ve ip yardımıyla birleştirilerek çeşitli eşyalar hazırlanmış olmalıdır.

İpin kullanıldığı yerlerin başında ondan her çeşit tekstil ürünleri üretilmesi gelir. Genel olarak “dokuma” adı verilen bu faaliyet iplerin çeşitli tekniklerle birleştirilmesine dayanır. Dokumak sözlükte, “tezgâhta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak” olarak açıklanır. “Örgü” de bu kapsamdadır. Örgü; “dokumacılıkta atkı ve çözgü ipliklerinin, dokumayı oluşturacak biçimde belli bir desene göre kesilmesi”, örmek ise “iplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak veya geçirerek işlemek veya tezgâhta dokumak”⁹ olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Bu durumda dokumak, örgü ve örmek birbiri yerine kullanılabilen sözcüklerdir.

Dokumacılıkta temel işlem, tezgâh üzerine yerleştirilmiş dikey iplerin (çözgü), yatay şeklindeki iplerle (atkı) birleştirilmesidir. İlk dokuma ürünlerden önce dalların ve kamışların basit bir şekilde örülmesinin tekstilin başlamasına zemin hazırladığı düşünülür. Sonraları lifler bükülerek ip elde edilmiş, iplerin tezgâhlarda bir teknikle birleştirilmesi de dokumacılığı ortaya çıkarmıştır¹¹. Bitkisel liflerden yapılan dokumacılığa ait ilk örnekler 1996 yılındaki kazılarda Gürcistan’daki Dzudzuana Mağarası’nda rastlanmıştır. Burada bulunan boyalı keten lif

³ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991, s.350, 652.

⁴ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.970. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1999, s.424.

⁵ Tuncer Gülensoy, *a.g.e.*, s. 970.

⁶ Bu noktada saç, saçak, kurdele, püskül, şerit, sicim, göbek bağı gibi nesnelere yanında ışık/ışın da konu ile bağlantılıdır. İlgili olanlara yazı içinde değinilecektir.

⁷ URL-2: <https://arkeofili.com/sibiriyada-denisovalilarin-yaptigi-50-000-yillik-igne-bulundu/>, (Erişim: 02.10.2023, 11.11).

⁸ Dikiş işlemi, ip ve iğne yardımıyla en az iki parçanın bir araya getirilerek yeni bir ürün ortaya çıkarılması olarak tanımlanabilir. Nişanyan’ın sözlüğünde (URL-3) “dik[mek]” için “*Eski Türkçe tik-* “1. dik kılmak, 2. dik veya sivri bir şey saplamak, iğne ile dikmek” fiilinden evrilmiştir. Bu fiil Eski Türkçe tirig “canlı, dik” sözcüğü ile eş kökenlidir” bilgisi verilmektedir. Dikme eyleminin “canlı” olma ile bağlantısı bu noktada ilginç bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir. Dikiş, parçaların birbirine ip ile sabitlenmesi ve sonuçta yeni bir şey ortaya çıkarılması ise bunun bir tür yaratıcılık olarak düşünülmesi gerekir.

⁹ URL-4: <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 04.10.2023, 12.00).

¹⁰ “Örmek” denince doğada akla ilk gelen elbette örümcektir. Adını yaptığı işten alan örümcek, altın orana sahip mükemmel ağını örerken insanlar için iyi bir örnek olmuş olmalıdır.

¹¹ İsmail Fazlıoğlu, *Eskiçağda Dokuma*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1997, s.5.

kalıntıları 30 bin yıl önceye tarihlendirilir¹². Uygarlık tarihi açısından çok önemli addedilen bu keşif, dokumanın ana unsuru ipin insan yaşamına uzun zaman önce girdiğini göstermekle birlikte önemini de vurgulamaktadır. Bu noktada Baykal Gölü ve Angara Nehri kıyısında bulunan ve 20 bin yıl öncesine tarihlenen Sibirya'da bulunan bazı heykelciklerden söz edilmelidir. Erkek, çocuk ve kadın şeklindeki bu heykelciklerin çoğunun çıplak olmayıp üzerlerinde giysi ve aksesuarları anlatan tasvirlerin bulunması, onları dönemin diğer heykelciklerinden ayırır. Bu heykelciklerin üzerlerinde dış giyim, kürk ve tulumu yansıtan çizgiler olduğu gibi bilezik, şapka, ayakkabı, çanta ve hatta sırt çantaları gibi aksesuarlar da ince çizgiler halinde yansıtılarak tasvir edilmiştir¹³. Heykelcikler anlattığı diğer olgular birlikte bu coğrafyada ipin giysi yapımında nasıl ustaca kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşır. Bu öneme binaen sembolik anlamlar edinerek kolektif hafızaya yerleşen ip ve dokuma/örme/dikişin kozmolojik düşüncelerde de izlerini görmek mümkündür.

Mitolojide İp ve Dokuma

Dünya mitolojisinde ip, dokuma/örme/dikiş ile ilgili çok sayıda anlatı bulunur. Bu durum, ipin ve örme/dokuma/dikişin kültürdeki öneminden de kaynaklanmış, onların etrafında oluşan sembolizm, mitolojide açık şekilde kadınlarla (dişil unsurla) ilişkilendirilmiştir. Arkeolojik buluntular da ellerinde iğ olan tanrıça figürleri ile bunu doğrular.

Eski Mezopotamya'da da hem eğirme hem dokumanın bazı tanrıçalara ait olduğu kayıtlara geçmiştir. Yakar¹⁴, bir Sümer efsanesi olan "Enki ve Ninhursag", tanrıça Uttu'nun dokuma tanrıçası olarak tasvir edildiğinden ve onun çivi yazılı işaretinin "örümcek" olduğundan söz eder. Yakar ayrıca, Asur metinlerinde bazen iğne şeklindeki aletlerden söz edildiğini ancak bunların genellikle farklı bağlamlarda kullanıldığını da ekler. Örneğin, "Istar'ın iğnesi filizlensin" ifadesinde, Istar'ın ilahi özelliklerinden birine dolaylı bir atıfta bulunmaktadır. Bu açıklama, tanrıçanın özelliklerinden birinin ip eğirmeyle ilgili olabileceğini düşündürür. Eliade¹⁵ de İstar'ın elinde bir iğ olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra "İstar" adının Anadolu'da kullanılan dokuma tezgâhlarından "ıstar tezgâhları" adıyla benzerliği, Servet Senem Uğurlu¹⁶ tarafından dile getirilmiş dikkate değer bir ayrıntı olarak görünmektedir.

Pınarcık da evrenin yaratılış aşaması ve ardından yeryüzündeki kültürel süreçlerin düzenlenmesinde Mezopotamya dokuma tanrıçası Uttu'nun kadın emeğini temsil ettiğini söyleyerek kadın ile özdeşleştirilen dokumacılığın, çeşitli mitlere de aynı şekilde yansıdığını belirtir. Mısır'da da hanedanlar öncesinde aşağı Mısır'ın koruyucu tanrıçası Neith, avcılık, savaş ve bilgelik tanrıçası olmasının yanı sıra dokuma ve eğirme tanrıçası olarak bilinmekte ve sembolünde dokuma tezgâhı mekiği bulunmaktadır. Neith gibi Tanrıça İsis de bir eğirme öğretmeni olup Tayet de yine eğirme ve dokuma tanrıçası olarak Mısır panteonunda yer alır¹⁷.

Antik dönemde de dokuma işini kadınlara bağışlayan ve onları koruyan, aynı zamanda sanatçıların koruyucusu olan Tanrıça Athena olduğuna inanılmıştır. Dokuma tezgâhı ağırlıkları üzerindeki Athena'nın kutsal hayvanı olarak bilinen baykuş figürleri bunu kanıtlar niteliktedir. Athena dokuma yapan kadınları koruması ile birlikte kendisi de dokuma yapar. Athena'nın dokuma yapması mitlerde yer alır. Ovidius tarafından nakledilen bir anlatı bununla ilgilidir.

¹² Güven Şahin ve Burak Yıldız, Türkiye'de Keten Üretimi ve Karakteristik Keten Dokumaların Durumu. *Erciyes Akademi*, Sayı:1, 2022, s. 171.

¹³ URL-5: <https://siberiantimes.com/science/casestudy/features/f0213-world-famous-ancient-siberian-venus-figurines-are-not-venuses-after-all/>, (Erişim: 14.02.2023, 22.31).

¹⁴ Jak Yakar, Presumed Social Identity of the Occupants of Late Third Millennium BC Alacahöyük and Horoztepe "Royal Tombs". *The Journal of Archaeomythology*, V.7, 2011, s. 4.

¹⁵ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s.190.

¹⁶ URL-6: <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/01/13/dokuma-istar-tezgahi/>, (Erişim: 08.10.2023, 15.35).

¹⁷ Pınar Pınarcık, Mitler ve Olgular: Dokuma Tanrıçası Uttu Üzerine Bir İnceleme, *Phaselis*, VI. 2020, s.146.

Kolophonlu bir kumaş boyacısının kızı olan Arakhne ip eğirmede ve dokumada öyle ilerlemiştir ki Athena'dan üstün olduğunu ileri sürerek ona yarışma teklif eder. Yarışmayı kabul eden Athena yaşlı bir kadın kılığında girer. Yarışma sonunda her ikisinin de yaptığı dokuma mükemmeldir. Athena Olympos'un on iki tanrısını konu edinirken, Arakhne tanrıların aşklarını ve yaptıkları kötülükleri anlatır. Athena bu ölümlünün işinde hiçbir eksiklik bulamayınca sinirlenir ve genç kızı örümcek şekline sokar. Ancak Arakhne dokumaya devam eder. Günümüzde de örümceğin hâlen kutsal algılandığı ve öldürmekten çekinildiği bilinir. Fazlıoğlu, Doğu Karadeniz bölgesinde örümceğe “rahna” denildiğini ve bunun Arakhne adı ile benzer olduğunu yazar¹⁸. Bununla birlikte “Arakhne” ile “öreke” de söyleyiş olarak birbirini çağrıştıran sözcükler olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan bazı mitlerde Ay, büyük bir örümcek ile betimlenir. Ay, yaşayan her şeyin efendisi ve bazı ölümlerin rehberi olduğu için kaderi “örmüştür”. Örme, kaderi belirlemek ve farklı gerçeklikleri birleştirmek anlamında “yaratım” anlamına gelmektedir. Tanrıçaların elinde bulunan hayat ipliği, kaderi yani zamanın içinde uzun veya kısa bir süreyi kapsamaktadır¹⁹. Anadolu'da ipin yaşam süresi ile özdeş görüldüğü Boratav'ın²⁰, Bayburt'ta derlediği bir alkışta da görülür. Birinin uzun yaşaması dilendiğinde “ipliği uzun olsun” denilmektedir.

İp ve dokumanın hâkimi bu tanrıçalar bunun bir adım ötesinde yarattıkları kaderin ve zamanın efendisi haline gelmektedir²¹. Dişil algılanan örümceğin, kaderin bilgece belirlenmesi ve Ay ile ilişkisi mitlerle böylece aktarılmakta, öreke/dokuyarak yaratma eylemi ile bizzat tanrısal gücü simgelemektedir. Bir Kızılderili kabilesi²² olan Sioux efsanelerinden birinde, Unktomi adındaki örümcekte “bilge” olarak söz edilmesi²³ tesadüf olmasa gerektir.

Bu noktada Afrâsiyab ve ödlek arasındaki mücadeleye de bu açıdan bakmak doğru olacaktır. Kâşgarlı Mahmud'un²⁴ belirttiği üzere zamane (felek) fırsat gözetip iplerini yerin altına döşemiş, Afrâsiyab da şaşırarak iplerle hazırlanan bu tuzağa düşüp ölmüştür. Tuzak iplerle hazırlandığına göre ağ biçiminde olduğu düşünülmelidir. Öyleyse burada zaman/ödle/felek örümcek gibi ağ kurmakta ve kadere/zamana yön verebilmektedir. Konuyla ilgili olarak Bayat²⁵, Orta Asya Türkleri arasında “Bibi Şeşenbe” adlı bir takvim iyesi bulunduğundan söz eder. Bu iye ocakla ilişkili olarak aile mutluluğunun koruyucusu olması yanında dokumacılık ve ip eğirme işlerinin patronu olarak bilinir.

Bununla birlikte Ay tanrıçaları olarak bilinen Morialar da kaderi “dokurlar”. Homeros onlara “ömür ipliğini eğirenler” adını vermektedir. Bunlardan birinin adı Klotho, yani “iplik eğiren” dir²⁶. Comte²⁷ onlardan Zeus ve Themis'in kızları olarak söz eder. Gözleri görmeyen bu kararlı üç kız kardeşin adları Atropos, Clotho ve Lachesis'tir ve onlar “üç kader tanrıçası”

¹⁸ İsmail Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁹ Mircea Eliade, *a.g.e.*, s.190.

²⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, töre ve törenler, oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1994, s.28.

²¹ Mircea Eliade, *a.g.e.*, s.190.

²² Amerika Kızılderilileri'nin Sibirya'dan yola çıkarak, Bering Boğazı'nı geçtiklerini ve buraya yerleştiklerini ilk defa 1589 yılında Jesuit (Cizvit) misyonerlerinden Jose de Acosta'nın yazdığını bildirir. Acosta, Asya'dan açlık ve savaşlar sebebi ile göç eden insanların küteller halinde Bering Boğazı'ndan geçerek, Kristof Kolomb'dan binlerce yıl önce Amerika'ya geldiklerini söyler. Arkeolojik kazılar da Amerika'ya ilk defa Buzul Devri'nin sonuna doğru geldiğini ispatlanmıştır (Ahmet Ali Arslan, “Amerikan Kızılderili Şamanizmi ile Orta Asya-Sibirya Türk Şamanizminin Benzerlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 8, S:15, 2006, s. 24).

²³ Marie L. McLaughlin, *Sioux Efsaneleri*, (çev. Feyza Karagöz). İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2001 s. 47. Bu noktada aslen yine Kızılderililere ait olduğu bilinen ve “dream catcher” olarak son yıllarda hediye olarak çeşitlerine rastlanan örümcek ve ağ ile ilişkili objeyi de anmak gerekir.

²⁴ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, (Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 383/301.

²⁵ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi, Cilt:2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 274.

²⁶ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003, s.190.

²⁷ Fernand. Comte, *Mitoloji Sözlüğü* (çev. Mukadder Arslan), Zed Yayın, İstanbul, 2000, s.133,142.

olarak bilinir. Dünyadaki herkes üzerinde etkili olan bu tanrıçalardan Atropos doğumu simgeleyen bir iplik eğirir, Clotho yaşamın çözülmesini simgeleyen ipi çözer, Lachesis ise bu ipi keserek ölümü sağlar. Onlar başlangıcı ve sonu belirleyenler olarak her bir günün tarihini oluşturan kaderdir. Benzer şekilde Yunan tanrıçalarından ölümsüz olmayan ancak çok güzel olan ve uzun yaşayan Nymphler de mağaralarda yaşar, şarkı söyleyerek yün eğirirler. Onlar tüm doğanın cazibesini ve güzelliğini sembolize etmektedir. Eliade²⁸ ulu tanrıçaların Ay, toprak ve bitkilerin erdemlerini bünyelerinde topladıkları kültürlerde, insanların kaderini dokudukları iğ ve örekenin de onları nitelediğinden söz etmektedir. Buna bir örnek de Truva'da bulunmuş olan İ.Ö. 2000-1500 dönemine ait iğli tanrıçadır. Bu ikonografi motifi, Doğu'da çok yaygındır; Hititlerin ulu tanrıçası İstar'ın, Suriyeli tanrıça Atargatis'in, Efes tanrıçasının elinde iğ bulunur. Mitler ve arkeolojik buluntular, tanrıçaların elindeki iğ ile onların hayat iplerini eğirip kaderi belirledikleri inancını açıkça ortaya koymaktadır.

İp ve Dokumanın Evren Tasarımına Yansıması

İp ve dokumanın yaşamsal önemi, sembolik anlamlar kazanmalarını sağlarken dünyayı anlama, anlamlandırma ve açıklama çabalarına da aracılık etmiştir. Arkaik dünya görüşleri evrendeki varlıkların birbirleri ile olan bağlantılarını dikey ve yatay ipler ve dokuma ile simgeler. Birbiri içine geçmiş karmaşık liflerin düzgün ve kullanışlı ip haline getirilmesi ile başlayan süreç, dokumanın tamamlanmasına değin sürer. Bu olgu yaşamı sorgulayan insana, evrenin ve dünyanın oluşumunu, düzen ve dengeyi, insan ve evren ilişkisini sembolizmle sade bir şekilde özetler.

Guénon²⁹ eserinin “Örgü Sembolizmi” bölümünde bu konuya değinerek dokuma tezgâhının üzerinde gerili iplerden dikey olanın eril, yatay olanın dişil ilkeyi temsil ettiğini söyler. Bununla birlikte örgü sembolizminin sadece geleneksel metinlerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda dünyayı daha doğrusu dünyaların birlikteliğini yani evrensel var oluştaki, sınırı belirsiz çokluk ve çeşitlilikteki halleri veya dereceleri de ifade ettiğini belirtir. Bir başka deyişle ipliklerin birbirine bağlanmasının tüm âlemlerin veya tüm hallerin kendi aralarında bağlanmasını, bir âlemde gerçekleşen bir olayın, diğerlerinde gerçekleşen olaylar birliktelikleri olarak görüldüğünü söylemektedir. Bir olay veya varlık, yatay ve dikey ipliklerin kesişmesi ile tezahür eder. O halde evrendeki her şey ve her oluşum birbiri ile aynı dokuma ipliklerinin birleşmeleri gibi bağlantılıdır. Bu, geleneksel düşüncenin simgeciliği kullanarak insanı ve evreni, en sade ve öz biçimde, ipler ve dokuma ile ustaca ve bilgelikle nasıl özdeşleştirdiğini açıklamaktadır.

Öte yandan bu geniş konu, insan ve evren yani mikro-kozmos ve makro-kozmos olarak da değerlendirilmeye ihtiyaç duyar. Temur'un³⁰ da belirttiği gibi Türk kozmolojisinde evren makro kozmos, dünya veya insan ise mikro kozmosu simgeler. O halde insanın doğumu ile evrenin (veya dünyanın) ortaya çıkışının eş değer görüldüğü söylenebilir. İleride değinileceği üzere Sağ³¹ da dokumanın insanın doğumu ile benzer algılandığından söz etmektedir. Bu noktada geleneksel düşünce en başından başlayarak dokuma yapımını insanın doğumuna kadar olan süreç ile aynı görmektedir. Her ikisi de zaman ve emek gerektirir. O halde insan/dünya (evren) ve dokumanın ortak paydada birleştiği söylenebilir.

Belirtildiği üzere evren ile özdeş görülen dokumanın yapılabilmesi için öncesinde karışık haldeki liflerin düzgün şekilde bükülerek ip haline getirilmesi gerekmektedir. Bu eğirme

²⁸ Mircea Eliade, *a.g.e.*, s.190.

²⁹ René Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, (çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 2019, s.109, 112.

³⁰ Nezir Temur, *Bir Evren Tasavvurunun Nesnelere Dünyasına Yansıması: Tengerek Örneği, Yörük Araştırmaları-1* (Ed. Fatih Uslu), Palet Yayınları, Konya, 2020, s.32.

³¹ Mehmet Sağ, *Bir Sembol Olarak “Kilim”*, *Ariş*, S. 8, 2012, s.120.

(bükme) işleminin düzgün olması için ise çıkırık³² ve benzeri aletler kullanılır. Çıkırık ile gerçekleşen bu bükme işlemi geleneksel Türk dünya görüşlerinde gök çarkının dönüşü ile benzeştirilmektedir. Esin³³ konuyla ilgili olarak gök kubbenin Altın (veya Temûr)-kazguk etrafında yıllık dönüşü yanında bir de yıldızları taşıyan gök çarkının döndüğünün varsayıldığını belirtir. Yedi ilâ dokuzuncu yüzyıllara tarihlenen Baykal Gölü'ndeki bir adada bulunan ve üzerinde yıldız adlarının yazılı olduğu bir çıkırık (kadırık eğirçek) bunu açıkça gösterir. Esin ayrıca gök çarkına Kaşgarlı'nın "kök çıkırısı", Yusuf Has Hâcib'in de tezginç (dönen) dediğini de belirtir. Türklerdeki Altın/Demir kazık, Eliade'nin³⁴ de Axis Mundi olarak belirttiği Dünya'nın ortasından geçen eksen anlamına gelmektedir.

Temur³⁵ da Türk kozmolojisindeki evren tasarımının nesnelere yansımalarını anlattığı yazısında, konuyu tengerek (çıkırık) üzerinden değerlendirirken aynı Dünya'nın eksenini etrafında dönmesi gibi tengereğin dönmesi sonucu, ortasındaki iğn de belli bir açıyla döndüğünü ve kaosu andıran karışık durumdaki yün liflerinin, kozmosu çağrıştıran düzenli ipe dönüştürüldüğünü söylemektedir. O halde çıkırık ve iğn oluşturduğu bu sistemin Türk kozmolojisinde açık şekilde Dünya ve ekseninin dönüşü ile benzeştirilerek onun küçük bir modeli olarak yansıtıldığı söylenebilir. Öte yandan bu modellemenin mekân ve zaman bütünlüğüne de işaret ettiği sonucuna varılabilir. Dönen gök çarkı zamanın dönerek ilerlediğini gösterirken iğn, mekân olarak Dünya'yı simgeler. İkisi birlikte hareket edip dönerek, bir oluşum başlatmakta yani dünyayı yaratmaktadır. Bu, en son bir doğum yani yeni bir başlangıç ile sonuçlanacaktır. Evren/Dünya ve insanı özdeş gören geleneksel düşünce, onların doğumunu da aynı semantik noktaya yerleştirmelidir. Doğan her gün, yeni bir başlangıç olarak algılandığından hem Dünya hem insan için yeni bir başlangıç/doğum anlamına gelir. Güney Sibiryaya Türklerinde her günün sabahı yaratılışın ve yeni yılın ilk sabahı ile semantik özdeşliğe sahiptir³⁶. Eliade³⁷ de evrenin doğan, gelişen, sonlanan ve yeni yılın başında tekrar doğan canlı bir birim olarak algılandığını belirtmektedir. Her yeni yıl ile birlikte Dünya yeniden yaratılır. Yakutlar bir yılın geçtiğini "Dünya geçti" olarak ifade ederken, Dakotalar "yıl, dünyanın etrafındaki bir çember" derler.

Doğum söz konusu olduğunda konuyu bir açıdan daha ele alma gerekliliği ortaya çıkar. Türk dünya görüşlerinde Gök eril, Yer (Dünya/Yer Ana) dişil düşünülür. Dünya'yı çevreleyen Gök, zamanın dönerek ilerleyişini anlatırken onunla bir bütün oluşturan Yer Ana da birlikte döner ve yeni gün doğar/doğurur. Makro-kozmos, mikro-kozmos bağlamında düşünüldüğünde Dünya'nın günlük ve yıllık döngüde her gün ve her yıl yeniden doğması/yaratılması, evrenle özdeş insanın da yeniden doğması demektir. Geleneksel Türk dünya görüşlerinde dişil unsurun döngüyü tamamlaması, yeni doğumla/doğuşla aynı anlamdadır. Doğumu da dokumayı da yapan kadın³⁸, Yer Ana ile özdeş dişil unsur olarak böylece belirmektedir.

³² Çıkırık, iğn, kirmen, öreke, eğirmen, tengerek/tengirçek lifleri bükerek ip haline getiren aletlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nezir Temur, *a.g.e.*

³³ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 42-43.

³⁴ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1991, s.16.

³⁵ Nezir Temur, *a.g.e.*, s. 33.

³⁶ E. L., Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayeve, M.S. Usmanova, *a.g.e.*, s.57.

³⁷ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1991, s. 53.

³⁸ Bu noktada dokuma tezgâhına gerili dikey iplerin, aralarından geçen yatay ipler olmadan dokuma haline dönüşemediğinin altını tekrar çizmek gerekir. Bir başka deyişle dokumayı tamamlayan yatay ipler yani dişil unsurdur. Bu bakış açısıyla doğumu ve dokumayı yapan kadın, bir anlamda ipleri birbirine bağlayarak dünyayı düzene koyar.

Türk Dokuma Sanatı Ekseninde Kadın

Geleneksel Türk dünya görüşlerinde Yer Ana'nın dişil algılanışı onun kadınlarla bağlantısına işaret eder. Aynı dokumadaki yatay iplerin dokumayı tamamlaması gibi evlilikte de düzeni kadın oluşturur. Öte yandan ev kurmak, dünyayı yaratmak ile eş değer görülmektedir³⁹ Bir kadın ve erkek evlendiğinde yeni bir dünya kurulduğu söylenir. Hâlen aynı anlamda kullanılan evlenmek yeni bir başlangıçtır ve bu kurulan yeni dünyanın iç işleyişinden çoğunlukla kadın sorumludur. Bu anlayışın en net ifadesini Dede Korkut Kitabı'nın ilk bölümünde de görmek mümkündür⁴⁰.

Kadınların ev içindeki işlerle ve ev halkının temel ihtiyaçlarıyla çoğu zaman daha ilgili olmaları yanında ellerinin yatkınlığı ip eğirme, dikiş, örme ve dokuma sanatında önde olmalarını sağlamış olmalıdır. Konu ile ilgili olarak Harmatta⁴¹, 1934 yılında Nandor Fettich tarafından yapılan kazıda, Janoshid mevkisindeki Avar devri mezarlığında, üzerinde oyma yazılı kitabe bulunan bir iğnelik bulunduğu söz etmektedir. Yapılan incelemeler, iğneliğin bir yüzünde Türk oyma yazısı ile "dikiş, kızın şanıdır" yazdığını göstermiştir. Dikişin Türklerde kadınlarla ilgisini söz konusu iğneliğin üzerindeki yazı açıkça anlatmaktadır.

On binlerce yıldır temel unsuru ip olan dikiş, örme, dokuma yoluyla elde edilen tekstil ürünleri yaşamı kolaylaştırmış ve konfor sağlamıştır. Bu tür uğraşların çoğunlukla kadınlar tarafından sürdürüldüğü bilinir. Yazılı metinler ve görsel veriler de bu görüşleri doğrulamakta ve dokumacılığın tarihin en erken dönemlerinden bu yana kadın ile özdeş tutulduğunu göstermektedir⁴² Sağ⁴³ da dokumanın kökeninin araştırmacılar tarafından kadınlarla ilişkilendirildiğinden söz eder. Bununla birlikte Türk kültüründe dokumanın bir doğum olarak algılandığını da belirtir. Türk kültüründe dokuma başlamadan bazı ritüeller yapılmakta, tamamlandığında ise tezgâha bağlı ipler hayır duaları ile kesilmektedir. Bu, anne ve bebek arasındaki kordonun doğum sırasında kesilmesi şeklinde düşünülüyor olmalıdır. Konuyla ilgili olarak Özpınar⁴⁴ hem sanat hem zanaat olarak görülen dokumacılıkta emeğin yoğun olduğunu ve başından itibaren ipi eğirme, boyama, sarma, tezgâha yerleştirme, motif ve desenlere göre her sırada tek tek düğümlemenin büyük emek istediğini belirtir. Bu doğumdaki aşamalar gibi zahmetli ancak sonucu güzel bir olgu olarak görünmektedir.

Başta yaşanan coğrafya ve iklim olmak üzere çeşitli sebeplerle Türk kültüründe tekstil ürünleri daima yaşamsal öneme sahip olmuştur. Bu ürünlerin en başında giyim eşyaları gelir. Günümüzde dünyanın kabul ettiği modern giyiminin çıkış noktası hâlihazırda Türklerin oluşturduğu dikişli giyim kültürüdür⁴⁵. Çeşitli ceketler, yelek, çorap, şapka, pantolon, çizme gibi çok çeşitli giysi ve aksesuar Türkler tarafından yüksek kalitede üretilerek kullanılmıştır. Kaynaklar bunu doğrularken arkeolojik araştırmalar da Türklere ait en eski giyim örneklerini ortaya çıkarmaktadır.

Türkler giyim eşyaları dışında evleri dâhil kullandıkları birçok eşyayı da tekstil sayesinde ortaya çıkarabilmiştir. Barışta'nın⁴⁶ belirttiği gibi başta değişik ölçülerdeki halı, kilim, keçeler olmak üzere çeşitli örtüler, yastık, asmalık (duvar halıları), kapı perdeleri, mutfak perdeleri, çuvallar, asma raflar, heybeler, su ve tuz torbaları, silah kılıfları, hamutlar, at örtüleri, eyer, semer gibi dokuma eşyalar gündelik yaşamda ve özel günlerde kullanmak için hazırlanmaktadır. Türk sanatçıların dokumacılığı ne denli ileriye taşıdığı da müzelerdeki sayısız eserlerden izlenebilir. Pazırık Kurganlarından çıkarılan ve Hun Türklerinden bir kadının

³⁹ Mircea Eliade, *a.g.e.*, s. 32.

⁴⁰ Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.52-54.

⁴¹ Janos Harmatta, *Avarların Dili Sorununa Dair*, *Erdem*, 1987, C.3, S.7., s.13,18.

⁴² Pınar Pınarcık, *Mitler ve Olgular: Dokuma Tanrıçası Uttu Üzerine Bir İnceleme*, *Phaselis*, VI. 2020, s.146.

⁴³ Mehmet Sağ, *Bir Sembol Olarak "Kilim"*, *Ariş*, S. 8, 2012, s.120.

⁴⁴ Berna Özpınar, *Türk Çadır Kapıları Üzerine Bir İnceleme*, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 51, 2022, s.144.

⁴⁵ İsmail Hami Danişmend, *Medenî Kıyafetin Batı'ya Türklerden İntikali*, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1967, No.213, s. 4373.

⁴⁶ H. Örcün Barışta, *Türk El Sanatları-2*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.519.

at örtüsü olarak dokuduğu düşünülen eşsiz halının da burada anılması gereklidir. Zamanlarının çoğunu her biri sanat eseri olan rengârenk halı ve kilimler dokuyarak, keçe yaparak veya bunlar için ip eğirerek geçiren Türk kadın ve kızları, çoğu zaman duygu ve düşüncelerini, inançlarını, doğanın çeşitli durumlarını veya olayları eserlerine aktarmakta çok ustalaşmışlardır⁴⁷. Tüm bunlar temelde ipin, dolayısıyla dokuma sanatının, Türk kültüründeki önemini göstermekle birlikte kültürel ilerleyişte Türk kadınının emeğinin katkısını bir kez daha ortaya koyar. Daha geniş açıdan bakıldığında ip ve dokumanın dünyadaki kültürel gelişime sağladığı büyük katkı, önemsenen başkaca olgularda da görüldüğü gibi sembolik boyut kazanmış ve mitolojide kendine köklü bir yer edinmiştir.

Türklerde İp Sembolizmi

Türk mitolojisinde ip ve onunla ilişkili olguların kadın/dişil unsurla bağlantısına anlatılarda sık rastlanır. Burada Türklerin yaşamında ip ve onunla yapılanların önemi yanında dikişli giyim kültürünün de Türkler aracılığı ile ortaya çıkmasının etkili olduğu düşünülebilir. Bu nedenle ip ve onun etrafında gelişen sembolizmin, Türk anlayışı ve kültürel yapısında baştan itibaren köklü bir yerinin bulunduğu tahmin edilebilir. Türk mitolojisine yansıyan bu önemli olgunun, öncelikle geleneksel Türk dünya görüşlerinde nasıl algılandığına bakmak konunun daha açık ortaya konulmasını sağlayabilir.

Folklorda derinlikli anlamları olan ip ile dokuma/örgü/dikiş, ritüel ve mitolojik gelenekte de çok önemsenir. Türk etnografyasının da desteklediği bu sembolizmde ipin, en başında ruhu hayat ve kader ile birbirine bağladığı düşünülür. Türk inanışlarında insanları göklerle birleştiren ve yukarıya doğru uzanan ip, ruh ve hayatla bağ kurar. Gelenekte göklerde ip bükmenin Umay olduğu düşünülür. Hayat ipliğinin hâkimi Umay'dır. Burada ip bükme aleti olan iğ motifi ile dünya ve soy birleşmekte ve iğ, doğumu oluşturacak olan başlangıcın sembolü sayılmaktadır. Bununla birlikte yeraltında "hayat ipini" kesen birisinin olduğu fikri vardır. Altay şamanlarında Erlik'in adı "Kayrakan" olarak geçer. Anohin bunun anlamını "keskin, kesen kral, her zaman acı ve ölüm getiren birisi" olarak düşünür. Bu yüzden Altaylılarda ruh, *uçuk tındı bıçın salgan* (ipliksi ruhu oluşturdu) örneğinde görüldüğü gibi "ipliksi" olarak geçer⁴⁸.

Umay Ana'nın ip ve dokumacılığın hâkimi oluşu arkeolojik buluntular ile de doğrulanır. Bunlardan birine Harmatta'nın⁴⁹ yazısında rastlanır. Belirtilene göre 1954 yılında Klyazma nehri yanında Vladimir şehrinden 3 km. uzakta eski bir yerleşim bölgesinde (tahmini VII. y.y.), üzerinde oyma yazılı bir kitabe oyulduğunda burada arduvaz taşından bir iğ düğmesi (ağırşak) bulunmuştur. Yenisey oyma yazılı harf şekillerine yakın olan ve dokuz harften oluşan kitabenin çözümlemesinde, "Hazırla Umay kadın meşhur ipeği" yazmaktadır. Bu yazı ipin, ipek ipliğinin Umay Ana'nın kontrolünde olduğunu yineler.

Ruh ve ip arasındaki bağlantı şaman ayinlerinde de görülmektedir. Butanayev'in aktardığı, "Imay tartar" yani İmay'ı çekme ayini şamanlar tarafından kadınların kısırlıktan kurtulması için yapılır ve bu ayinde deniz kabuğu, gümüş düğme yanında üç adet ipek iplik kullanılır. Hakaslarda tanrıça Umay'ın simgesi ok, yay, iğ, bronz düğme ve ipe geçmiş deniz kabuğudur. Teleütler de bebeği korumak için beşiğe May-ene'yi simgeleyen küçük yay ve ok modelinin dikildiği beyaz kumaş parçası asarlar. İpek iplik, doğacak çocuğun ruhunun yaşam yeri olarak kabul edilir⁵⁰.

⁴⁷ Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 47, 55.

⁴⁸ E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-1, Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013, s.214.

⁴⁹ Janos Harmatta, Doğu Avrupa'da Türk Oyma Yazılı Kitabeler (çev. Hicran Akın), *Erdem*, 1987, S.7, s.58-59.

⁵⁰ E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova, a.g.e., s.213-21. E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-2, İnsan ve Toplum*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013, s.169.

İpin kutsal katlarla bağlantısı bir Quiche efsanesinde de dile getirilmektedir. Buna göre Dünya bir karedir, dörde bölünmüştür. İplerle dört köşesinden ve kenarlarından gökyüzünden aşağı doğru asılıdır⁵¹. Güney Sibiry Türklerinde diğer Sibiry ve Orta Asya halklarında olduğu gibi Orta ve Üst dünyayı birleştiren ipler veya ışınlar hakkındaki inanışlar yaygındır. Bu türden semantik bağlantılar ip ve ışığı/ışını da aynı açıdan değerlendirir. Şamanlara göre insan ruhu, kendisini yaratan Tanrı'ya özel bir ip ile bağlıdır. Bu ipin ışık ile özdeş görüldüğü anlaşılır. Işık veya ışın; hayat, bilgi, başarı, yaşamsal güç, nefes gibi birçok konuyu kapsayan semantik bir alana sahiptir ve törenlerde ışın/ışık, ip, saç teli veya benzeri nesnelere temsil edilmektedir. Bir başka deyişle saç, ip ve güneş ışığı ile benzer anlamlara gelir⁵². Öte yandan kutsal katlar ve Tanrı ile bağlı olan insanın, dünyadaki diğer varlıklarla da bağlantılı olduğu açıktır.

Eliade⁵³ bir yerdeki bitkilerin, hayvanların ve insanların, onları doğurup besleyen, içindeki toprağa bağlayan görünmez iplerle bağlı olduğunu söyler. Onların tümü "Anne" ve onun yarattıklarını hareket ettiren yaşamla birbirine bağlanır ve aralarında biyolojik bir birlik ve dayanışma bulunur. Bu yaşam biçimlerinden biri yaşama karşı işlenen bir suçla kirlenir veya bozulursa öteki yaşam biçimleri de organik dayanışmaları nedeniyle kirlenecektir. Bu durumda, geleneksel düşünce Orta dünyanın sakinlerinin kutsal dünyalarla olduğu kadar birbirleriyle de gizemli, görünmez iplerle bağlı olduğu anlayışını benimser. Geleneksel Türk inanışlarında birebir aynı biçimde algılanan bu anlayış, baharı karşılamada olduğu gibi ritüel ve törenlerde de izlenmektedir.

Türk düşüncesinde yılın bitişi baharda olduğu için yazın başı gelenekte mitolojik eylem olan yaratma ile ilişkilendirilerek dualarla karşılanır. Potapov'un verdiği bilgiye göre Beltirlerin "tigir tayıh" adlı göğe sunulan dağ kurban törenleri buna iyi bir örnektir. Burada sekizli ip olan "çilpag" özel bir anlama sahiptir. Tören yerinde ip, "üldürbe" adı verilen süsler ile yeniden dokunarak şeritler ve kartal tüyleri ile süslenmektedir. Bu işlem soyun tüm haklarına sahip kişinin orada bulunduğunu anlatmak için yapılmakta ayrıca onların akrabalık bağı ile birbirlerine bağlılıklarını göstermektedir. Sonrasında duanın başında çilpagın ucu, dağda büyüyen dört kutsal huş ağacından birine bağlanır. Bu yolla insanlar kutsal hayat gücünün merkezi ile iletişime geçiyor olmalıdır. İp tam gerilir ve yaşlı bir adam gökyüzünü, dağları ve ırmakları sitayış ederken diğerleri de ipi sallarlar. Dünyada düzenin kurulması ve üretkenliğin tam olarak meydana gelmesi amacı taşıyan bu ritüelin bağlamında tüm bu hareketlerin organize etme ve oluşturma anlamı bulunur. İp burada Üst Dünya ile bağlantı kurmanın semboldür ve gökyüzü ile insanları bağlayan *göbek bağı* olarak anlamlandırılmaktadır. Dua bitince ip, dört ağacın arasına gerilir ve böylece kâinata olan sınırlı mekân kavramı canlandırılmış olur. Bu ritüel ile evrenin yaratılması yinelenmiş olur. Benzer şekilde Yakutların Isiah törenlerinde de ip kullanıldığı bilinmektedir. Törenlerde önemli rolü olan ip, göbek ve kemer ile aynı semantik sıradadır ve bu, hayatın alınması ile bağlantılıdır⁵⁴.

Gelenekte yeni başlangıçlar, yaratım ve doğum için kullanılan düzenli, eğrilmiş ve örülmüş ip, tersi durum olan ölümden dağınık olarak görülmektedir. Her olgunun birbirine zıt ancak tamamlayıcı iki kutbu olduğu gerçeği, ipin elde edilerek bağlanmasını yaşamla ilişkilendirirken onun kesilmesini yaşamdan ayrılma simgesi olarak algılamayı gerektirir. Türklerin ölüm zamanlarında yaptığı bazı davranışlar buna spesifik örnekler oluşturur. Ölenin yakınları iple aynı anlamları taşıyan saçlarını keserken atların da kuyruğu kesilmektedir⁵⁵

⁵¹ Daniel G. Brinton, *Yeni Dünya'nın Mitleri*, Amerika'daki Kızıl Irkın Sembolizmi ve Mitolojisi Üzerine Bir Deneme (çev. Suat Başar Çağlan), İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2011, s.69.

⁵² E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova, a.g.e., s.115-116, 195.

⁵³ Mircea Eliade, a.g.e., s.256.

⁵⁴ E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-1, Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013, s.216-217. E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova, *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-2, İnsan ve Toplum*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013, s. 42.

⁵⁵ Ömer Faruk Harman, Matem, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, s.127.

Hakaslarda ve Teleütlerde ölen kişinin eşi, saç örgülerini açarak onları dağınık duruma getirir veya keser⁵⁶ Bu onun içinde bulunduğu kaos durumu ile birlikte bağın kesildiğini de niteliyor olmalıdır. Bir diğer örneğe de Kazak Türklerine ait *davir* veya *ıskat* denilen bir defin töreninde rastlanır. Ölen kişi çadırdan çıkarılmadan önce çadır eşğine “ala iple” bağlı dokuz at getirilir ve burada dini tören yapılır. Ölen kişinin günahlarının bu atlara geçeceğine inanılmakta ve bu atlar daha sonra kabrin başında kurban edilmektedir⁵⁷. Törende ölenin evinin eşğine ala iple bağlanan bu atların aynı zamanda bir eşik sayılan ölüme bağlandıkları böylece simgelenir. Türk inanışlarındaki ipe yüklenen bu geniş anlam yelpazesine ait unsurlar, ölüm zamanında da bu türden sembollerle devreye girmektedir.

Bu noktada bir kaos durumu olan ölümden dikkat çeken ve ip ile aynı anlamlara sahip *saç* üzerinde biraz daha durmak gerekir. Saçın farklı biçimlere sokulması farklı düşüncelerin bir ifadesi olarak belirmektedir. Türkler yaşamın her döneminde saçlarına özen göstermiş hem günlük yaşamda hem törenlerde saç biçimlerine çok fazla anlam yüklemiştir. Güney Sibirya Türklerinde bebeğin ilk saç törenle kesilir ve saklanır. Tepe saç çok önemlidir ve insanın yukarıdaki kutsal güçlerle ilişkisini ifade eder. Saç, ruhun barındığı yerlerden biridir. Bununla birlikte saç örmek, gelenek ve törenlerde *insanlar dünyasına ait* olmanın sembolü olarak görülür. Altay düğünlerinde gelinlerin saç sülle ıslatılarak iki belek örülmektedir. Saç örmek aynı zamanda kut ifadesidir⁵⁸ Çoruhlu⁵⁹ da uzun saçlı olmanın Türklerin bir özelliği olduğunu vurgular ve özellikle hükümdar ve beylerin uzun saçlı olduklarını belirtir. Bu saçlar kimi zaman örülmektedir. Ögel⁶⁰, Asya'nın kuzeydoğusundaki Türklerin ve Mançu kavimlerindeki erkeklerinin saçlarını kazıttığını ve sadece tepeden bir tutam bırakılarak onun örüldüğünü yazar. Bu ayrıntı saçın iple aynı noktada bulunduğunu gösterir.

Türk dünya görüşleri ve inanışlarında arkaik kökene sahip ip simgeciliğini şaman giyiminde de görmek mümkündür. Şaman giysilerinin ritüellerde giyilen ve özel dikilen giyimler olması üzerinde durulmasını gerekli kılar. Bilindiği üzere çok sayıda sicim ve kurdele ile donatılan şaman giysilerine “manyak” adı verilmektedir. Gürcan'ın⁶¹ bildirdiğine göre Potapov şaman giysisinin tamamına verilen bu adın aynı şekilde giysi üzerindeki tutam halinde olan sicimlere de verilmesinin sebebini sorgulamış, bunu ata şamanlar ile ilişkilendirmiştir. Gürcan, bu giysilerdeki sicim, kurdele ve iplerin kuş kanatlarını sembolize ettiğini belirtir. Giysilerin özellikle kol altlarındaki şeritler kuş⁶² kanatlarına vurgu yaparken yere kadar uzanan şeritlerin kimi halklarda saç kimilerinde ise yılan olarak yorumlandığı görülür. Etek kısmına takılan kumaş kurdelelerin ise gelecekte haber almak için takıldığı belirtilmektedir. Çoruhlu⁶³, Altay şaman giysilerinde yakalığa siyah ve kahverengi baykuş tüylerinden bir saçak tutturulduğunu söyler ve saçakların hizmetkar ruhlara işaret ediyor olabileceğini belirtir. O halde manyak üzerindeki bu ip ve benzeri nesnelerin diğer dünyalardaki ruhlarla bağlantı kurmak amacı taşıdığı açıktır. İp, gerçek yaşam da olduğu gibi mitolojide de daima karşılıklı iki taraf arasında bağlantıyı sağlayan unsur olarak belirmektedir.

⁵⁶ E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova, a.g.e., s.182 ve E. L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova, a.g.e., s.194.

⁵⁷ Fatih Ünal, Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği, *Bilig*, 2008, Sayı: 45, s.108.

⁵⁸ E. L Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, A.M. Sagalayev, M.S. Usmanova, *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-2, İnsan ve Toplum*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013, s.66, 88, 194-195, 215.

⁵⁹ Yaşar Çoruhlu, Uygur Sanatında Saçın İkonografik Tertibi. *Saç Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi, 2004, s.66.

⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-V*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 274.

⁶¹ Kevser Gürcan, *Kutsal Şaman Elbiseleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 85, 89, 101, 108.

⁶² Türk folklor ve mitolojisinde kuşlar ruhun simgesidir. Bununla birlikte bazı kuşlar Üst, bazıları Alt dünya ile bağlantılı habercilerdir.

⁶³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 74.

İp Sembolizminin Türk Mitolojisine Yansımaları

İlk kültürel adımlardan itibaren insan yaşamında yer alan ip ve dokumacılık, yüksek önemine binaen sembolizm kazanmış ve kodlanarak kolektif bilinçaltına yerleşmiştir. Kolektif bilinçaltı bu çerçevede oluşan sembolizmi elbette dil ve edebiyata aksettirir⁶⁴. Türk sözlü ve yazılı kültüründe ip, dikiş ve dokuma ile ilişkili örnekler bir hayli fazladır ve bunlar kadınlarla ilişkilidir. Bu başlıkta Güney Sibirya Türklerine ait arkaik destanlarındaki bölümlerden ilgili örneklerle konunun Türk mitolojisine yansımaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İlk olarak Altay destanlarından Oçı Bala⁶⁵ bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Destanda eril özellikleri ile anlatılan Oçı Bala, ablası Oçıra Mancı⁶⁶ ile birlikte yurdun yöneticisidir. O ava gidip gelirken ablası yurt ile ilgilenir, halkı yönetir ve hayvanlara bakıp kürkün iyisinden dikiş diker. Ancak destanda Oçı Bala'nın da yabancı kedinin beneklisinden çocuk elbiseleri, su samurunun temizinden alpların giyeceği giyimleri diktiği söylenir. Her ikisi de dikişi çok iyi bilir. Sonrasında yurtlarına saldıran kötü niyetli Kan Taacı ile görüşmeye giden Oçı Bala, onu bulamayınca gelene kadar bekler ve bu sırada halkı ile kaynaşır. Onlara yiyecekler yapmayı öğrettiği gibi güzel dikiş dikmeyi de öğretir Destanda önemli bir ayrıntı daha bulunur ki bu Ay ile ilişkilidir. Anlatıda Oçı Bala'nın eski ayın üçünde uyuduğu, yeni ayın üçünde uyandığından söz edilmektedir. Bu durum sürekli tekrar eder. Bu şaşmaz döngüden Oçı Bala'nın Ay karanlıkta olduğu zamanlarda uyuduğu, yeni ay dönemiyle birlikte uyandığı anlaşılmaktadır. Üstelik destanın sonunda Oçı Bala'nın göğe yükseldiği ve gökte ay sekizi olduğu da söylenir. Aktarılanlar Oçı Bala'nın Ay ile sıkı bağı olduğunu açık şekilde göstermektedir⁶⁷. O, dünyadaki halka yaşamaları için en temel ihtiyaç olan yiyecek yapmayı ve giyim eşyası hazırlamayı öğretmiş, görevi tamamlandınca ait olduğu yere yani Ay'a dönmüştür. Ondandır insanlar için kültürel başlangıcı hazırlayan bir Ay tanrıçası olarak da söz edilebilir.

Bir başka Altay destanı olan Ösküs Uul'da da dikiş diken yaratıcı kadın tasviri bulunmaktadır. Ösküs Uul evleneceği kız Altın Küskü'yü gördüğünde o, altın iğne ve iplikle dikiş dikmektedir. Yeryüzünün bütün çiçeklerini elbiseye işler ve diktiği şey göğün yıldızı gibi parlar. Sonuçta mükemmel bir resme dönüşür⁶⁸. Bu anlatımdan kızın yaratıcı anne betimlemesi olarak, ince ve muntazam yapılmış bir dikiş ile yer ve göğü oluşturduğu çıkarımı yapılabilir. Tıva destanlarından Boktu-Kiriş ve Bora-Şeeley destanında da bu adlara sahip ikizlerin -ki onlar da evrenselci dikotominin görüntüsüdür⁶⁹- annesinin mükemmel dikiş diktiğinden söz edilir. Yanı sıra tıpkı annesi gibi ikizlerin kız olanı Bora Şeeley ise yün ve yapağları toplayıp rengarenk kilimler, örtüler örmekte ve giysiler dikmektedir⁷⁰.

Yine Boktu-Kiriş ve Bora-Şeeley destanındaki diğer bir bölüm ise ipin göbek bağı ile özdeş düşünüldüğünü göstermektedir. Düşman tarafından bir çukura kapatılan Boktu-Kiriş'i kurtarmak için yeğeni ve arkadaşları içeri "sarı sicim" salarlar. Boktu-Kiriş ise ipi kemerine bağlar. Yukarıdakiler kuyuda Boktu-Kiriş olduğunu bildikleri halde ondan "bunun içindeki kişi" olarak söz eder, adı ile hitap etmezler⁷¹. Kuyu, mağara, sandık gibi kuytu yerlerin rahmi temsil etmesinden hareketle bu durumu, Boktu-Kiriş'in, Toprak Ana'nın rahminden yeniden

⁶⁴ Nezir Temur, *a.g.e.*, s. 236'da Türk destanları ile çok sayıda ortak motife sahip Tibet sahasına ait Gesar Han Destanı'nın icrası esnasında kadınlar ve erkeklerin kirmanlarıyla yün eğirerek icracının anlatımına eşlik ettiklerinden söz eder. Bu, ilginç bir ayrıntı olarak ip eğirmenin yeniden yaratımla ilişkisini gösterir.

⁶⁵ İbrahim Dilek, *Altay Destanları-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 43, 61, 88-89.

⁶⁶ Destanda iki kız kardeş evrenselci dikotominin göstergesi olarak kutsal güçleri temsil ederler. Ayrıntılı bilgi için bk. Berna Özpınar, *Güney Sibirya Türk Destanlarında Mekân ve Zaman Sembolizmi*, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

⁶⁷ Belirtildiği üzere Oçı Bala ve Oçıra Mancı evrenselci dikotominin görünümleridir. Oçı Bala'nın ay sekizi olarak ifadesi, Ay'ın yarısının aydınlık, diğer yarısının karanlık olduğu zamanı anlatır. Bu durumda o bir bütünü yarısadır ve diğer yarı ise Oçıra Mancı'dır. Ayrıntılı bilgi için bk. Berna Özpınar, *a.g.e.*

⁶⁸ İbrahim Dilek, *a.g.e.*, s.154-155.

⁶⁹ İkizlerin evrenselci dikotomi ile bağlantısı için bk. Berna Özpınar, *a.g.e.*

⁷⁰ Metin Ergun ve Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları-I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 299, 301, 313.

⁷¹ Metin Ergun ve Mehmet Aça, *a.g.e.*, s. 465.

doğumu olarak düşünmek yerinde olacaktır. Bundan dolayıdır ki adı söylenmez çünkü o henüz doğmamıştır ve bir adı bulunmamaktadır⁷² Bu noktada Boktu-Kiriş'in sarı sicimi kemerine bağlanması da bu düşünceyi destekleyen diğer bir anlatıdır. Türk mitolojisinde Orta dünyanın ifadesi olan vücudun tam ortasındaki kemere bağlanan sarı sicim, kişiyi Orta dünyaya taşıyan “göbek bağı” olarak anlaşılmaktadır.

Anlatılarda soy ve akrabalık ilişkilerini ifade etmek için de ipin sembol olarak kullanıldığı sık görülmektedir. Alday-Buuçu destanında oğlu için şölen yapacak olan Alday-Buuçu, uzak ve yakındakilere haber vermek ister ve halkına şöyle söyler:

“Uzun nehre uzun ip salıp
Ulu kırsrağınızı tutun,
Kısa nehre kısa ipi salıp
Küçük kırsrağı tutun”⁷³.

Uzun ip uzaktaki eş-dostu çağırma kullanılırken kısa ip yakındakilere sesleniş anlatıyor olmalıdır.

Düzenli ip ile kozmosun oluşturulması düşüncesinden kaynaklı olarak anlatılarda saçlarla ilgili aktarımların da iple aynı semantik çizgide bulunduğu anlaşılmaktadır. Destanlarda özellikle yeni evlenen kadınların saçlarının törenle örüldüğü görülür. Kadının saçlarının örülmesi, yeni bir başlangıç olan evliliklerde kadının eve getireceği düzene atıf yapıyor olmalıdır. Şor destanlarından “Ak Kağan” destanında anne Altın Arığ, oğlu Altın Tayçı'nın eve getirdiği gelinin saçlarının yedi belliğini çözerek iki belik halinde örer. Çaş Pilek'in eşi Çaş Köök de gelin olduğunda yedi belikli saçları, iki ayrı belik olarak örülür⁷⁴. Benzer bir anlatım da Kozın Erkeş destanında bulunur. Karatı Kağan, kızı Bayım Sur'u Altın Sabar'la evlendirmek için söz vermiştir ve bu nedenle saçlarını “iki örgü” ördürür⁷⁵ Han Orba destanında Ay Arığ'ın saçları evlenirken iki örgü yapılır⁷⁶. İki rakamı tahmin edileceği üzere ilk çift rakam olarak evliliği ifade etmektedir. Ayrıca örgü, iki kişinin birbirine bağlılıklarını da göstermektedir. Bununla birlikte Türk anlatılarda aynı kahraman ve karşı kahramanlar gibi evlenen çiftlerin birbiriyle bağlı, birbirini bütünleyen ve tamamlayan evrenselci dikotominin görüntüleri olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷. Onların yaratıcı ilksel çiftler olduğu⁷⁸ da söylenebilir. Kutsal evliliğin gerçekleşmesi yani kozmosa geçiş, kadının saçlarının örülmesi ile anlatılır. Bu durumda saç örmek, dağınık ve düzensiz olanı toparlamak bağlamında eğrilen ip ile aynı anlamı taşır.

Madalyonun iki yüzü gibi her şeyin bir diğer yönü bulunduğu düşüncesinden hareketle, yaşamla bağlantılı ip elbette ölüm ile de ilişkili olacaktır. İp ve ruh arasındaki bağlantıyı, Türk anlatılarında görmek mümkündür. Şorlara ait Altın Sırık destanında Ak kır at, yerde yatan Ak kızıl atın bitkin ve ölmek üzere olduğunu görür. Onun durumu; “(Sadece) ipteki ruhu çıkmamış, iplikte ruhu kalmışmış”⁷⁹ ifadeleri ile verilmektedir. İpin ruh ile bağlantısını anlatan bir diğer epizot da Boktu-Kiriş'in ölümünde saklıdır. İnsanları yutarak öldüren Amırğa Moos, Boktu-Kiriş'i öldürmek istediği için o çadırdan çıkarken gözle görülmeyen kızıl ipini onun eteğinden sokar ve sonrasında onu öldürür⁸⁰. Ölümün temsilcisi Amırğa Moos'un, Toprak Ana ile bağlantılı olduğu da sembollerden anlaşılmaktadır.

⁷² Berna Özpınar, *Güney Sibiry Türk Destanlarında Mekân ve Zaman Sembolizmi*, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 199.

⁷³ Metin Ergun ve Mehmet Aça, *a.g.e.*, s. 224.

⁷⁴ Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 164, 212.

⁷⁵ İbrahim Dilek, *Altay Destanları-I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 264-268.

⁷⁶ Erhan Aktaş, *Hakas Destanları III- Han Orba*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 132.

⁷⁷ Berna Özpınar, *a.g.e.*

⁷⁸ Mircea Eliade, *a.g.e.*, s.402-404.

⁷⁹ Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s.281.

⁸⁰ Metin Ergun ve Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları-I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 336.

Sonuç

İp ve dokuma/örme/dikiş erken devirlerden bu yana insan yaşamında yer etmiş önemli olgular olarak görülmektedir. İnsan doğada karşılaştığı sorunların bazılarına, değişik tekniklerle elde ettiği ip ve ondan yaptığı ürünlerle çözüm bulmuştur. Özellikle Türk kültüründe bu tür nesnelere ilerleyişe büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Türkler yaşam için gerekli ihtiyaçlar olan giyim eşyaları yanında günlük yaşamda kullandıkları birçok eşyayı hatta içinde yaşadıkları evlerini bile tekstilin hammaddesi olan lifler ve onun eğrilmesi ile elde edilen ip ile oluşturmuştur.

İpin bu yaşamsal önemi kolektif hafızada da köklü bir yer edinmesini sağlamıştır. Geniş bir kavram alanına sahip olan ip ve onunla yapılan örgü/dokuma/dikme işleri, geleneksel anlayışta yaşamın kendisi ve evrenin işleyişi ile özdeşleştirilir. Saç, saçak, sicim, kurdele, göbek bağı, ışık/ışın gibi ip benzeri nesnelere aynı semantik noktada buluşur. İp ve benzeri nesnelere tümü hem insanların kendi aralarındaki hem insanın evren ve doğadaki diğer varlıklarla ilintisini hem de kutsal dünyalarla bağ ve iletişimini anlatır.

Daima kadınlara atfedilen ip eğirme, örgü, dokuma, dikiş işleri mitolojik düşüncelere de yerleşmiştir. Mitolojide ip ve örgü/dokumacılık/dikiş tanrıçalarla ilişkilidir. Arkeolojik verilerin ve araştırmaların da doğruladığı bu anlayış, birçok anlatıda Ay ve zaman ile bağlantılı ilgili tanrıçalar, kadınla özdeş ağ ören ve dokuma yapan örümcekler, dikişi mükemmel yapan ve insanlara öğreten kutsal kadın öncüler olarak belirmektedir. Onlar kadere ait bağlantıları kurmakta ve gerektiği zaman bu bağlantıları kesmektedir.

Geleneksel Türk dünya görüşlerinde ip ve ip benzeri nesnelere ile onlarla yapılan işlerin sahip olduğu anlamlar Türk anlatılarında yer alanlarla birebir örtüşür. Bir başka deyişle hem yaşamda hem de tören ve ritüellerde kullanılan ip ve benzeri nesnelere taşıdığı geniş yelpazeye sahip sembolizm, anlatılarda da karşılığını bulmakta ve tümü kozmosu sağlayan kadın dünyası ile ilişkilendirilmektedir.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

- AKTAŞ, Erhan, *Hakas Destanları III- Han Orba*, 1. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- ARSLAN, Ahmet Ali, “Amerikan Kızılderili Şamanizmi ile Orta Asya-Sibirya Türk Şamanizminin Benzerlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 8, S:15, 2006, s.21-38.
- BARIŞTA, H. Örcün, *Türk El Sanatları*, C.2, 3. bs., Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi*, C.2, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, töre ve törenler, oyunlar)*, 3. bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1994.
- BRİNTON, Daniel G., *Yeni Dünya'nın Mitleri, Amerika'daki kızıl ırkın sembolizmi ve mitolojisi üzerine bir deneme* (çev. Suat Başar Çağlan), 3. bs., İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir, 2011.
- COMTE, Fernand, *Mitoloji Sözlüğü* (çev. Mukadder Arslan), 1. bs., Zed Yayın, İstanbul, 2000.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 1. bs., Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ÇORUHLU, Yaşar, Uygur Sanatında Saçın İkonografik Tertibi, *Saç Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul, 2004.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, Medenî Kıyafetin Batı'ya Türklerden İntikali, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1967, No.213, cilt.10.
- DİLEK, İbrahim, *Altay Destanları-I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- DİLEK, İbrahim, *Altay Destanları-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İstanbul, 1972.
- ELİADE, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 1. bs., Gece Yayınları, Ankara, 1991.
- ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), 1. bs., Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. bs., Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1999.
- ERGUN, Metin, *Şor Kahramanlık Destanları*, 1. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

- ERGUN, Metin ve AÇA Mehmet, *Tıva Kahramanlık Destanları-1*, 1. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, 1. bs., Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991.
- FAZLIOĞLU, İsmail, *Eskiçağda Dokuma*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1997.
- GUÉNON, René, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, (çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu), 1. bs., İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 1. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- GÜRÇAN, Kevser, *Kutsal Şaman Elbiseleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- HARMAN, Ömer Faruk, Matem, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, C. 28, s.127-128.
- HARMATTA, Janos, Avarların Dili Sorununa Dair (çev. Hicran Akın). *Erdem*, 1987, S.7, C.3, s.11-32.
- HARMATTA, Janos. Doğu Avrupa'da Türk Oyma Yazılı Kitabeler (çev. Hicran Akın). *Erdem*, 1987, S.7, C.3, s.57-76.
- KÂŞGARLI MAHMUD, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- LVOVA, E. L., İ. V. OKTYABRSKAYA, A.M. SAGALAYEV, M.S. USMANOVA, *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-1, Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013.
- LVOVA, E. L., İ. V. OKTYABRSKAYA, A.M. SAGALAYEV, M.S. USMANOVA, *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-2, İnsan ve Toplum*, (çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2013.
- MCLAUGHLIN, Marie L., *Sioux Efsaneleri*, (çev. Feyza Karagöz), Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş-V*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978.
- ÖZPINAR, Berna, Türk Çadır Kapıları Üzerine Bir İnceleme, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2022, S. 51, s.137-162.
- ÖZPINAR, Berna, *Güney Sibiry Türk Destanlarında Mekân ve Zaman Sembolizmi*, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- ÖZSOY, Bekir Sami, *Dede Korkut Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.
- PINARCIK, Pınar, Mitler ve Olgular: Dokuma Tanrıçası Uttu Üzerine Bir İnceleme, *Phaselis*, VI, 2020, s. 145-157.
- SAĞ, Mehmet, Bir Sembol Olarak "Kilim", *Arış*, 2012, S. 8, s.116-120.
- ŞAHİN, Güven ve YILDIZ, Burak, Türkiye'de Keten Üretimi ve Karakteristik Keten Dokumalarının Durumu, *Erciyes Akademi*, 2022, S.1, C. 36, s.169-185.
- TEMUR, Nezir, Bir Evren Tasavvurunun Nesnelere Dünyasına Yansımaları: Tengerek Örneği, *Yörük Araştırmaları-1* (Ed. Fatih Uslu), Palet Yayınları, Konya, 2020, s.29-40.
- ÜNAL, Fatih, Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği, *Bilig*, 2008, S. 45, s.103-130.
- YAKAR, Jak, Presumed Social Identity of the Occupants of Late Third Millennium BC Alacahöyük and Horoztepe "Royal Tombs". *The Journal of Archaeomythology*, V. 7, 2011.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 03.10.2023, 10.15).

URL-2: <https://arkeofili.com/sibiryada-denisovalilarin-yaptigi-50-000-yillik-igne-bulundu/>, (Erişim: 02.10.2023, 11.11).

URL-3: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/diki%C5%9F>, (Erişim: 22.12.2023, 23.20).

URL-4: <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 04.10.2023, 12.00).

URL-5: <https://siberiantimes.com/science/casestudy/features/f0213-world-famous-ancient-siberian-venus-figurines-are-not-venuses-after-all/>, (Erişim: 14.02.2023, 22.31).

URL-6: <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/01/13/dokuma-istar-tezgahi/>, (Erişim: 08.10.2023, 15.35).

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.